

Erç
Taran dı

163460

İSLÂM TARİH, SANAT VE KÜLTÜR ARAŞTIRMA MERKEZİ
(IRCICA)

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	163460
Tas. No:	949.6 BALİ

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ
II. MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ
Tiran, Arnavutluk, 4-7 Aralık 2003

İstanbul, 2006

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi; No. 14

ISBN 92-9063-152-X (Türkçe tebliğler)
ISBN 92-9063-151-1 (İngilizce tebliğler)
ISBN 92-9063-153-8 (Arnavutça tebliğler)
ISBN 92-9063-154-6 (Takım)

İslâm Konferansı Teşkilâtı
İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA)
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
34349, Beşiktaş, İstanbul-Türkiye

Tel: +90 212 259 17 42
Faks: +90 212 258 43 65
E-posta: ircica@ircica.org
Web sitesi: www.ircica.org

© 2006 IRCICA

Önsöz: Halit Eren

Yayına Hazırlayan: Ali Çaksu

Baskı: Birmat Matbaacılık Ltd. Şti, İstanbul

IRCICA Kütüphanesi Katalog bilgileri

Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu (2.: 4-7
Aralık 2003: Tiran)

Balkanlar'da İslâm medeniyeti II. milletlerarası sempozyumu
tebliğleri / editör Ali Çaksu; önsöz Halit Eren.- İstanbul: İslâm Tarih,
Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2006.

xii, 541 s.: res. (çoğu rnk.), hrt., plan; 24 sm.- (İslâm medeniyeti
tarihi kaynak ve incelemeleri dizisi; no.14)

Dipnot var.

ISBN 92-9063-152-X (Türkçe tebliğler) ISBN 92-9063-154-6
(Takım)

1. Medeniyet, İslâm--Balkan Ülkeleri--Kongreler. 2. Medeniyet,
Türk--Balkan Ülkeleri--Kongreler. I. Çaksu, Ali. II. Eren, Halit. III.
k.a. IV. Seri.
949--dos21

FAİK BEY KONİTZA'NIN
ARNAVUTLUK SORUNLARINA İLİŞKİN
1899 TARİHLİ MEMORANDUMU

Orhan KOLOĞLU*

19. yüzyılın milliyetçi akımları Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünde dış etmen olarak baskın bir rol oynadı. Bu akımların etkisi, düzinelerce kavmin yan yana yaşadığı, hatta birbirinden ayrılmaz biçimde karma bir yapı oluşturduğu Balkanlar'da özellikle göze çarpar. *Pax Ottomana*'nın geçerli olduğu süre boyunca bu karma yapı hiçbir sakınca teşkil etmiyordu. Ne var ki Babîâli, yurttaşlarının istek ve ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelip de zorlayıcı önlemlere başvurunca, milliyetçi akımların körüklediği tepkiler imparatorluğun bu bölgesine de sirayet etmeye başladı ve ünlü “Balkanlaşma” olgusunu yarattı. “Balkanlaşma” olayında, emperyalist güçlerden destek gören bu akımlar kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun da payı vardır.

1877-78 Savaşı'nda Rusya karşısındaki yenilgiden sonra, sadece devletin Hıristiyan uyrukları arasında değil, Müslüman cemaatlerinde de kendi geleceğini belirleme endişeleri başlamıştı. Bunların başında gelen Araplarla Arnavutların, bağımsızlık arama sürecinde başvurdukları stratejilerin benzer ve karşıt özellikleri vardır. Benzerlik, iki tarafta da “Osmanlı Federalistleri” adı verilen düşünür gruplarının varlığıdır. Bunlar, Osmanlı içinde özerklik kazanarak kalmayı yeğleyenlerdir. Böylece sömürgeci devletlerin egemenliği altına düşme tehlikesini bertaraf etmeyi tasarlıyor, dış tehlike atlatıldıktan ve kendi kendilerini yönetecek kadroları hazır olduktan sonra, bağımsızlığı düşünüyorlardı. Aradaki fark ise, tehlike saydıkları dış güçlerin niteliğindedir. Topraklarına Avrupa devletlerinin göz koyduğu Araplar, bunun ancak Osmanlı Devleti'nin tamamen ortadan kalkmasından sonra gerçekleşebileceği-

* Dr.

nin farkındaydılar. Arnavutlar ise 1877-78'in ardından dört bir yandan, iç içe yaşadıkları komşuları Balkanlıların tehditlerini hissetmeye başlamışlardı bile. Dolayısıyla, Araplarınkinden farklı yöntemleri aramaları zorunluydu.

Bu makalede, 19. yüzyıl sonunda yaşanan olaylara bizzat tanık olup "Balkanlaşma" olgusunun örtbas edilmiş bazı evrelerini bizlere ileten bir Arnavut milliyetçisinin görüşlerini sunacağım.

Faik Bey Konitza 1876'da doğmuş, kendi kasabasında önce Türkçe eğitim görmüş, sonra Cizvit kolejinde ve nihayet İstanbul'da Galatasaray Sultaniyesi'nde okumuş, 15 yaşından sonra da Fransa'ya yüksek eğitime gitmiştir. Milletinin kültür sorunlarına, özellikle de diline öncelik veren bir yazardır. Komitacı milliyetçilerin tersine, modern fikirleri kendi topluluğuna aktarmak ve bir Arnavut kimliği yaratmak için bütün dikkatini entelektüel alan üzerinde yoğunlaştırır. Avrupa'da yayımladığı *Albania* gazetesinde, Arnavutça'nın yeniden hayat bulmasını hızlandıracak bir Arnavut alfabesinin oluşturulması konusu üzerinde ısrarla durur. Bu kampanya için gerekli maddi kaynak kendisine Avusturya hükümeti tarafından sağlanmaktadır.¹ O dönemin Balkanlı militanları için alışılmadık bir olay değildi bu, zira Osmanlı kuvvetlerini münferit olarak yenmenin imkansızlığı karşısında Avrupalı güçlerle işbirliğine gitmek ya da onların himayesini kabul etmek, Balkan milliyetçilerinin sıkça başvurduğu bir uygulamaydı.

Her ne kadar Arnavutluk'un sosyalist dönem tarih yazımı Faik Konitza'ya pek fazla itibar etmese de,² onun Arnavut milliyetçiliğinin oluşmasında oynadığı

¹ Avusturya Devlet Arşivleri'nde (*Hof und Staat Archiv*) bu konu hakkında, hepsi Faik Konitza tarafından imzalanmış pek çok belge bulunmaktadır.

² Kristak Prifti onu şöyle değerlendirir: "İlmli unsurlar, ülkenin demokratik güçlerini temsil eden (Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir millet olarak tanımayı, vatan sınırlarının belirlenmesini, millî okullar ve idari özerklik isteyen) yurtseverlerden farklı olarak millî hareketi birkaç ekonomik ve kültürel taleple sınırlamayı hedefliyorlardı. Bu ikinci akımın sözcülerinden biri de, 1897 yıl sonundan itibaren kendi yayın organı *Albania*'yı (Brüksel-Londra 1897-1909) Avusturya-Macaristan'ın Arnavutluk siyasetinin etkisi altına sokan Faik Konitza'ydı. F. Konitza ve temsil ettiği akım Arnavut halkının gücüne, mücadelesine ve geleceğine güvenmiyordu. *Albania*'da çıkan makalelerinde Konitza, Arnavutların ülkelerinin özerkliği için mücadele etmekten vazgeçmeleri gerektiği, 'en azından daha onlarca yıl' ancak Avusturya-Macaristan'ın sözde yardımından ve Sultan'ın gönül yüceliğinden istifade etmesi halinde başarıya ulaşabilecek 'bir kültürel hareketi geliştirmek için' uğraş vermekle yetinmeleri gerektiği görüşünü savunuyordu. Arnavut yurtseverleri bu görüşlerini Arnavut millî hareketinin içinde bulunduğu gerçek durumla bağdaşmadığını ve hareketin gelişimi açısından zararlı olduğunu ilan ettiler." (K. Prifti, *Le Mouvement National Albanais de 1896 à 1900 : La Ligue de Peje*, Institut d'Histoire, Tirana 1989, s. 138). S. Pollo ve A. Puto tarafından kaleme alınan

rol ve bu yönde gösterdiği çabalar, keza dil alanındaki etkisi inkâr edilemez. Ayrıca kendisi 19. yüzyıl sonunda yaşanan olaylara tanıklık etmiş biri olarak da önemli bir rol almıştır. Avusturya Devlet Arşivleri'nde PA. XIV/18 referans numarası altında, bizzat Konitza tarafından Fransızca olarak kaleme alınmış, "Mémoire sur le mouvement national albanais – Bruxelles, janvier 1899" ["Arnavut Milli Hareketi Hakkında Memorandum - Brüksel, Ocak 1899" başlıklı bir belge bulunmaktadır.

Bu tarihten önce, Konitza'nın Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun İškodra konsolosu, arkasından dışişleri bakanı Baron Goluchowski'ye, davasına destek için mektuplar göndermiş olması, onun onlardan gelen bir istek üzerine bu raporu hazırladığını düşündürüyor. Robert Elsie, onun başlangıçta Avusturya'nın yardımcı olacağına inandığını ve bu sebeple onlara yaklaştığını, ama sonra Viyana'dan uzaklaştığını yazıyor.³

84 küçük sayfalık bu elyazması kitapçık iki bölümden oluşuyor. İlk bölümde yazar uzlaşmaz güçlerin entelektüelleri kendi istikametlerine çekmek için gösterdikleri çabaları anlatıyor. Alfabe harflerinin seçimi (Arap, Latin, Yunan vb.) bu güçlerin her biri için Arnavutları kendi yapılarına katma gayretine bahane teşkil ediyor.

Faik kendisini özellikle Panславizm ve Panhelenizm yanlılarının karşısında yer alan bir Arnavut milliyetçisi olarak sunuyor. Gayet tabii Osmanlıya da karşı, ama dönemin Arnavut milliyetçilerinin büyük çoğunluğu gibi o da komşulara yem olmamak için, özerklik ve bağımsızlığa kavuşana dek Osmanlı İmparatorluğu çerçevesinde gerçekleşecek bir kültürel yeniden doğuşla yetiniyor. Bu nedenle de eleştirilerinde daha çok komşuları hedef alıyor.

İkinci bölüm, milliyetçi akım içinde rol oynamış 67 Arnavut şahsiyet hakkında çok özel bilgiler içeriyor. Davranışlarındaki ve mücadele azimlerindeki değişiklik üzerine düştüğü notlar, bu akımın güçlü ve zayıf yönlerini açığa vurur nitelikte. Bu kişilerin yaklaşık üçte biri aynı zamanda kendi çıkarlarını yakından gözetken tüccar ya da ağalardan (eşraf) oluşuyor. Diğer üçte bir, sivil ve askeri Babıâli görevlileri. Aralarında vali ve askeri kuvvet komutanları da var ve yayılan söylentilerin tersine, genelde ılımlı şahsiyetlerle karşı karşıya bulunuyoruz, örneğin Şemsettin Sami (Fraşeri) gibi. Kardeşi Naim Fraşeri en

L'Histoire de l'Albanie des origines à nos jours (Horvath yay. , Roannes, 1974) adlı kitapta ise kendisine hiç değinilmez.

³ Faik Konitza *Selected Correspondence 1896-1942* (Bejtullah Destani yay.), Center for Albanian Studies, London 2000, s. 12-24.

ateşli yurtseverlerden biridir ama kendisinin Abdülhamid rejiminin sansür komitesi başkanı olması düş kırıcıdır. Mamafih milliyetçiliğini mesleğine duyduğu bir tür tepkiye bağlamak da mümkün. Abdül Fraşeri ve Murad Bey Toptani'nin Arnavutluk tahtında gözü olduğuna dair açıklamalar belki de iftiradan ibaret, ama kuşkusuz dönemin anlayışını yansıtır.

Çok-Merkezli Bir Milliyetçilik

Faik'e gönderme yapmadaki amacımız, bu dönemin olaylarını onun değerlendirmelerine göre yargılamak değil, sadece tanık olduğu olguları aktarmaktır. İşte bu anlamda söz konusu Memorandum tarihi bir değer taşır. Bilhassa sadece gizli ve özel bir dağıtıma yönelik olarak hazırlanmış olduğu için, bu rapor ister istemez genelde alenen açıklamaktan kaçınılan gerçekleri de barındırır. Tüm Balkan ülkelerinde 20. yüzyılın milliyetçi tarih yazımı, mümkün olduğunca eskilere dayanan ve dosdoğru günümüze dek uzanan tutarlı, mükemmel bir milliyetçilik çizgisi bulmak için uğraşıp durmuştur. Faik'in Memorandum'u, mutlak gerçeği değilse bile, özellikle milliyetçiliğin henüz oluşmakta olduğu bir dönemle ilgili gerçeğin önemli bir kısmını yansıtan yabana atılmayacak bir özeleştiri niteliğindedir. Ayrıca bize anlattığı olaylar, sadece Arnavutları değil, Balkanlaşma sürecindeki tüm Balkan topluluklarını ilgilendiriyor.

Tanzimat öncesinde tımar ya da köy sahibi olan *Bey Odzak (Ocaklı Beyler)* karşısında, kendi nüfuzları sayesinde eşraf olmuş kişiler için kullanılan *Bey-Brêke (Donsuz, çulsuz Bey)* teriminin ortaya çıkması, 19. yüzyılda gerçekleşen büyük toplumsal ekonomik değişim hakkında bizi aydınlatıyor.

Faik Bey milliyetçi akımın bir çırpıda ve tek bir içerikle oluşup oluşmadığı konusunda bize etraflı bilgi sunuyor. Doğduğu topraklara tatilini geçirmek üzere gittiğinde "kimileri tarafından soğuk karşılanmış, kimilerince de anlaşılmamış"tır. "Tanıdığı tüm insanların Arnavut hareketinin mevcudiyetinden habersiz olduğunu (...) ve Bükreş Arnavutları, hatta Konstantinopol Arnavutları⁴ için dahi milli meselenin var olmadığını, sadece bir belediye sorununun gündemde olduğunu" saptamak onu şaşırtır (s. 36). Faik Bey'in farklı milliyetçi gruplar hakkında yaptığı değerlendirmeler aktarmaya değer niteliktedir:

"Konstantinopol Arnavutları (...) acar yurtseverlerdir. Arnavutluk'ta epey bir

⁴ Faik Konitza hiç İstanbul demediği ve devamlı olarak Konstantinopol kelimesini tercih ettiğinden biz de aynen ona uyacağız.

propaganda yaptılar ve yapmaya da devam ediyorlar. Ancak propaganda sadece Tosk-Arnavut görevlilerden oluşan oldukça sınırlı bir kesimi hedef alıyor. Bunun dışında propaganda sıfır. Konstantinopol Arnavutları hiçbir siyasi görüş ileri sürmüyorlar. Bu konuda ilgisizler. Onlar için her şey alfabe sorunundan ibaret: 1879'da, Sami ve Naim Beyler tarafından tasarlanmış bir alfabe kabul ettiler (bazı özel harflerden ötürü basılması mümkün olmayan, dolayısıyla pek kullanışlı olmayan bir alfabe); yazarlar da bu alfabenin muhafaza edilmesini ısrarla bir izzetinefis meselesi olarak ele alıyorlar; onlara göre bu alfabeyle yayımlanan her şey iyi, başka bir alfabeyle yayımlanan ve bu yüzden kendilerinin kurucu şanına saldırı mahiyetinde algıladıkları her şey kötü." (s. 43)

"İtalyanlar Güney Arnavutluk'ta Bükreşli Arnavutlar aracılığıyla, Kuzey Arnavutluk'ta da İtalyan konsoloslukları vasıtasıyla propaganda yürütüyorlar. İtalyanların San Demetrio Corone ve Sicilya'daki Arnavut koleji ve papaz okulu, burada tek kelime bile Arnavutça öğretilmediği halde belli sayıda genci kendine çekiyor (... bunun da yarattığı) İtalyan-Arnavut kolonisinden yana bir fikir akımı." (s. 57)

Mısırlı Arnavutlar, Arnavutluk'un en zengin tüccarları. Milli hareketle ilgileniyorlar (...) ama Batılılarla her gün temas halinde olduklarından zihniyet bakımından diğer Ortodokslar kadar dar görüşlü değiller. (s. 59)

Bir Yunan piskoposu tarafından Arnavutluk'tan kovulmuş olan ve âyinlerde Arnavut dilini kullanan Arnavut papaz Dimitri Spiro'nun başkanlık ettiği Deshira (Arzu) derneği [*Sofya*'dadır]. Bu dernek Slav dostudur. Mührünün üzerinde bir haç bulunur ve dolayısıyla salt milli nitelikli her türlü birliği reddetmekte ve Arnavutluk sorununu sadece dinî bir sorun olarak ele almaktadır. Bashkimi (Birlik) Derneği, Konstantinopol Arnavutlarının desteğinde, Konstantinopol harfleriyle basılmış bir almanak çıkarıyor. (s.60)

Diller Savaşı

Faik'e göre 1877 yılı, Arnavutların Osmanlı İmparatorluğu karşısındaki tavır değişikliğinde tayin edici bir tarihtir. "Türk harfleriyle bir alfabe bastırılmış olan Tahsin⁵ 1877'de bu alfabeği tüm Arnavutluk'ta bol miktarda dağıtmaya koyuldu. (...). Tahsin'in girişimi anlamlıydı: Bütün Arnavutların hissetmeye

⁵ 1870'de Darülfünun'un başında bulunan, ömrünün uzunca bir kısmını Paris'te Osmanlı Elçiliği'nin imamı olarak geçiren ünlü Tahsin Hoca (1811-1885).

başladığı tedirginlik duygusuna bir cevap niteliğindeydi. *Güney Arnavutluk'un Yunanistan'a bırakılacağından söz ediliyordu*⁶ ve bu sürüp giden söylenti, en sonunda, bazı zeki Arnavutların savunulacak bir dile ve milli menfaatlere sahip olduklarını düşünmelerine yol açmıştı.” (s.7)

Faik milli dilin, Arnavutların Osmanlı buyruğuna karşı öteden beri var olan direnişlerine sağladığı katkının özelliği üzerinde ısrarla durur:

“Sonuç olarak 1877'ye dek milli dile düşkünlük daha tomurcuk halindeydi ve en çok da seçkin zümreden kimseler arasında boy gösteriyordu. Zira farklı ayaklanmalara, özellikle mecburi askerlik hizmetine karşı girişilen 1830 ayaklanmasına karşın, belli bir özerkliğe yönelen bu ayaklanmalara karşın, milli dil sorunu ciddi biçimde gündeme getirilmiş değildi. Bu sorunun ele alındığını görmek için 1880 yılını beklemek gerekir.” (s. 6)

Faik “pek az Arnavut kendi dillerinin yazıya dökülmesinin mümkün ve gerekli olduğunu düşünüyordu” diye ekler. Resmi dil Türkçe idi. Nüfusun Müslüman olan⁷ % 80'i, sırf Türkçe okuma yazma öğrenerek en üst idari mevkilere kadar –sadrızamlık makamı gibi- yükselme olanağına sahipti.⁸ Kendi aralarında Arnavutça'nın farklı lehçelerini konuşurlardı. Sadece ibadetlerinde Ortodokslar (nüfusun % 12'si) Grek dilini, Katolikler de (nüfusun % 8'i) Latince'yi kullanırdı. Bu konuda her iki kilise de çok katıydı, özellikle de Patriklik. Faik'in görüşüne göre, “bir Arnavut alfabesi yayımlayan ve okul kurarak, milli dile düşkünlüğü yaygınlaştırarak girişimini uygulamada da devam

⁶ Arnavutlarla Yunanlılar arasındaki sınır sorunları şu kitaplarda ayrıntılı olarak ele alınmaktadır: Arben Puto, *L'Indépendance albanaise et la diplomatie des Grandes Puissances 1912-1914*, 8 Nentori yay., Tirana 1982, özellikle s. 188-216; Arben Puto, *La question albanaise dans les actes internationaux de l'époque impérialiste*, I. Cilt 1867-1912, 8 Nentori yay., Tirana 1985; Selami Pulaha ve Kristaq Prifti, *La Ligue Albanaise de Prizren 1878-1881 Documents I*, Tarih Kurumu, Tirana 1988. Çok ender olarak, Arnavut kökenli olmayan kitaplarda, Yunan Kurtuluş Savaşı sırasındaki Yunan-Arnavut işbirliği örneklerinden söz edilir. Örneğin Renzo Falaschi'nin kitabı gibi (*Ismail Bey Vlora, événements du dernier quart du 19e siècle*, s.14-15).

⁷ Farklı dinlerin oranını tam olarak saptamak oldukça zor. 1878-79'da, Arnavutların yaşadığı bazı Osmanlı İmparatorluğu vilayetlerinin diğer Balkan devletlerine ilhakına karşı Avrupa devletlerinin elçiliklerine gönderilen çok sayıda protesto notasında bu oranlar genel hatlarıyla belirtilmektedir. Prizren'in notasında nüfusun sadece onda birinin Hıristiyan olduğu ifade edilir. Aynısı Peje, Gjakov, Guci ve İtçove için de geçerlidir. Kalkandelen, Hıristiyanların nüfusun dörtte birini dahi oluşturmadığını açıklar. Kosova, Dukagjin, Priştine, İpek, Mitrovitza, Guilan, Vranja, nüfuslarının sadece üçte ikisinin Müslüman olduğunu kabul eder. (Pulaha ve Prifti, *La Ligue Albanaise de Prizren*, s. 15-133).

⁸ Arnavut tarihçilere göre Arnavut kökenli 52 paşa Bâbüâl'nin hizmetinde bulunmuştur. İsmail Hami Danişmend'e göre de 215 Osmanlı sadrazamından 33'ü (yani yedide biri) Arnavut kökenlidir.

ettirmek niyetinde olan Naum Vekilharzi, (...) o dönemde yaşamış tüm Arnavutların genel kanaatine göre, Konstantinopol Patriği'nin emriyle zehirlenmiştir.”⁹ (s. 3)

Naim ve Sami Fraşeri, Panhellenizm yanlısı tasarımlara karşı durmak için, Arap harfleriyle hazırlanmış, sonradan “İstanbul Alfabeti” olarak adlandırılan bir Arnavut alfabesi oluştururlar. İmparatorluğun başkentindeki harekete öncülük edenlerin çoğu Müslüman'dır.

“Konstantinopol'de önemli bir Arnavut toplantısı yapıldı, bu toplantıda (...) özerklik elde etmeye yönelik (...) muhtemel bir ayaklanma fikrine insanları hazırlamak üzere Arnavutluk'a birkaç temsilci gönderilmesine karar verildi. Sultan önce kuşkuyla yaklaştı, ama Türkiye'de işler sarpa sarmaya başlayınca Arnavutlara destek oldu (... karar) Türk vali yardımcısını müstahkem bölge Konitza'yı işgal edip tahkim etmek, *Yunan yanlılarına ait tüm evlerin denetlenerek bu evlerde bulunması muhtemel silahlara el konulmasını sağlamak*la görevlendiriyordu.” (s. 9-11)

“1888'de katmerli milyoner Avramidhi Leakshé, vasiyetnamesinde Arnavut okulları için (...) 20 bin Türk lirası miras bırakmıştı. Vasiyetin uygulayıcısı Ortodokslar, tek bir Müslüman'ın, Orhan Bey'in varlığının Müslüman olma mecburiyetini ifade ettiğini açıklayarak bu bağış geri çevirdiler ve şu soruyu sordular: *Hristiyan ve yoksul kalmak mı istersiniz yoksa din değiştirip kentimizi zenginleştirmek mi?*” (s. 33)

Şemseddin Sami'nin Korçe'de kurduğu modern okula ilginin büyük olduğu sıralarda, bağınaz Müslümanlar imansızlara ait bir kurum olduğu gerekçesiyle oğullarını bu okula göndermeyi reddettiler. Ve *Yunan piskoposu da çocuklarını buraya gönderecek tüm ana babaların aforoz edileceğini açıkladı*. Kısa bir süre sonra Pogradetz, Starova ve Luaras'ta açılan diğer bazı milli okullar da birkaç aylık uygulamanın ardından aynı nedenle kapandı. 1892'de Korçe'de Protestan misyonerler bir kız okulu kurdu. Bu okul çok rağbet gördü. Bütün ileri gelen kişiler, özellikle de Müslüman olanlar, kızlarını bu okula gönderiyordu. Son imtihanlarda (Ağustos 1898) vali, kadı, memurlar, beyler ve daha pek çok kimse hazır bulundu. Müslüman genç kızlar için, aynı dinden pek çok hanımın izleyici olarak katıldığı ayrı bir imtihan yapıldı. (s. 27-28)

⁹ S. Pollo ve A. Puto, *Histoire de l'Albanie*'de bu olayla ilgili olarak Patriklik tarafından zecri tedbirlere başvurulduğunu doğrular (s. 155).

Arnavutların yaşıdığı topraklar üzerinde gözü olan bir tek Yunanlılar değildir. Faik'in eleştirilerini Karadağlılar ve Sırp'lardan ziyade Yunanlar üzerinde yoğunlaştırmasındaki neden, uyuşumlu 'Ortodoks/Slav' propagandasının çok daha etkili ve Yunan tehlikesinin çok daha yakın olmasıdır. Yazdığı metnin çok büyük bir kısmı bu tehlikenin tasvirine ayrılmıştır:

“Yunan Patrikliği Arnavut dilini Ortodoks Arnavutların kalbinden sonsuza dek söküp atmak için iyi bir fırsat kolluyordu. Bunu da buldu. *Bütün kiliselerde, Arnavut dilinin Protestanların, Katoliklerin, Masonların ve tanrıtanımazların dili olduğu (zira bu terimler Ortodokslar için eşanlamdır) ve dolayısıyla yaygınlaştırılmaya çalışılan bazı Arnavutça kitaplardan uzak durmak gerektiği konusunda vaazlar verdirdi.* Ortodoks Arnavutların (...) milli dile karşı için için besledikleri derin kin o tarihten kalmadır.” (s.5)

“Amerika'da Protestan misyonerlerin eğitiminden geçmiş olan ve Atina'da *La Voix de l'Albanie*'yi yayımlayan Kulurioti, Yunanların zulmüne, hakaretine uğradı. Osmanlı topraklarında Yunanistan konsolosu tarafından tutuklandı. Onun bir zehirlenme sonucunda öldüğü söyleniyor...” (s.15)

“Bükreşli Ortodoks Arnavutlar, Arnavut dilini konuştukları halde, Yunanistan ile Rusya'nın çıkarlarına zarar verecek bir uğraşa asla içtenlikle girişmeyeceklerdir; [onlara göre] *Türk Arnavutlar (yani Müslüman¹⁰ Arnavutlar)* sırf tüm Ortodokslar yeniden köle durumuna düşsün diye sözde milli birlik talebinde bulunan hain kardeşlerdir ve nihayet, kendini alenen Arnavut olarak ilan etmek gerekse de, el altından dinden yana milli harekete karşı faaliyet göstermek için hiçbir fırsat kaçırılmamalıdır ... Bunu bir yığın günlük olay izledi ve olanlar bu Ortodoksların milliyetlerine duydukları düşmanlığı bariz bir biçimde ortaya koyuyordu.” (s. 19-20)

“Yunan ve Slav dostu partiler, Arnavutluk'un Ortodoks bir gücün hakimiyeti altında olması konusunda hemfikirler, bu güç büyük ya da küçük olmuş önemi yok (...) Yunan-Slav tarafını en çok çileden çıkartan, Naco'nun Türkiye'den yana olduğunu göstererek Sultan'ın doğum gününde iki yüz Arnavut'la birlik-

¹⁰ Balkanlar'da bütün Müslümanlara Türk denmesi yaygın bir âdettir. Bu nedenle milliyetçi Arnavut hareketi Avrupalılar tarafından içe ya da dışa dönük olmasına bakılarak hep farklı biçimde değerlendirildi. Örneğin 1876'da İtalyan Dışişleri Bakanı, İşkodra'daki konsolosuna Türk (yani Müslüman) fanatizminin yükselme eğiliminde olup olmadığını soruyordu (*Documenti Diplomatici Italiani, Turchia, Secondo Serie*, cilt VII, belge 101, Dışişleri Bakanlığı, Roma 17 Mayıs 1876). Dolayısıyla Avrupalılara ya da diğer Balkanlılara karşı her eylem, savunma niteliğinde dahi olsa fanatizmdir, üstüne üstlük Türk fanatizmi. Ama eylem Babâli'yi hedef alıyorsa, bu ilerici Arnavut hareketidir.

te Türkiye elçiliğinin önünde bağlılık gösterisinde bulunmaya gitmesiydi.” (s. 23-24)

“Yunan-Slav partisi Rusya'nın Bükreş elçisine bir bildiri gönderdi; bu bildiri de *Arnavutların (yani Ortodoksların) Rusya'ya büyük saygı duydukları, ondan yardım bekledikleri söyleniyordu*; Arnavutların elçiden sadakatlerinin bir ifadesi olan bu açıklamayı hükümetine iletmesini rica ettikleri, kendisinin bu metni dilediği gibi kullanabileceği, istediği gibi alenileştirebileceği belirtilmekteydi.” (s.26)

“1890'da Bükreş'e St Petersburg'dan Kocof adında Korçeli bir Arnavut geldi. Amacı Arnavutlar arasında Slav partisini örgütlemektir. Arnavut dilini Rus harfleriyle yazmayı (...) ve yarı-Slav bir lehçeye dönüştürmeyi (...) öneriyordu. (...) Onlar, içlerinden, Rusya ile Yunanistan'ın propagandaya ihtiyacı olmadığını ve vakit geldiğinde hiçbir engelle karşılaşmadan yapmak istediklerini yapacaklarını düşünüyorlar. Kocof Rusya'da bastığı devrimci bir Arnavut marşının nüshalarını dağıttı.” (s. 29-31)

“İşte Yunan-Slav hareket tarzı: Her hafta Arnavutluk'a dönen tüccar, katırcı vb. birtakım Arnavutlar oluyor. Yunan-Slav partizanlar komitesi bu kimseleri bulup şöyle diyor: Gidiyorsunuz öyle mi? İyi yolculuklar! Sizin kentinizde eşraftan falan filan kişiler var, gidip onları bulun ve orada kurmaya niyetlenen Arnavut okulu projesi aleyhinde konuşmalarını söyleyin. Onlara *bunun 'Türk' Arnavutların bize karşı oluşturdukları yeni bir baskı aracı olduğunu* anlatırsınız. Zaten Ortodoksluk da tehlikede.

–Siz demek başka bir şehre gidiyorsunuz. İyi yolculuklar! Falan önemli kişiye söyleyin, kendisinin Arnavut okullarından yana bir vasiyetname hazırladığını öğrendik. Yoksa haberi yok mu? Bilmiyor mu ki, bütün Ortodokslar bunun bir tuzak olduğunu anladıklarından artık bu işten el ayak çektiler.

–Sizler de filanı gördüğünüzde kendisine yurtsever geçinen şu şu Müslümanlarla dost olmaktan vazgeçmesini söyleyin, aksi halde sonu hapis hane olacak. Bütün *'Türk' Arnavutlar* böyledir: Sizi konuşturmak için yurtsever olduklarını söylerler, sonra her şeyi valiye yetiştirirler ve siz de tutuklanırsınız.” (s. 32-33)

“Onlar propagandanın *'Türk' Arnavutlar'*ın inisiyatifine bağlı olmasını engellemek istiyorlardı. Türk-Yunan savaşının patlak verdiği sıra böyle bir gazete Yunan çıkarlarına zarar vermekten başka bir işe yaramazdı. Kimileri gazete-

nin Yunanlara saldırmak üzere Sultan tarafından paraca desteklendiğini savunuyordu. Kimileri de bunun bir Arnavut gazetesi değil, bir Jön Türk gazetesi olduğunu, zira Sultan'a karşı saldırıların yer aldığını ileri sürüyordu.” (s. 42)

“*şkiperia* gazetesinin müdürü V. Dodani, eşraftan on kişinin ve Sırbistan'ın Bükreş konsolosunun hazır bulunduğu bir gizli toplantıya katıldı. Toplantı 1898 mayısında oldu. Sırbistan konsolosu *Arnavutluk'ta siyasi bakımdan Sırbistan'la birleşen özerk bir hkmet oluşturmaya yönelik bir ayaklanmadan yana* propaganda faaliyeti başlatılması için ilk ağızda 40 bin franklık bir meblağ önerdi. Ancak toplantıya katılanlardan uzlaşmaz Yunan yanlısı Gavri Pema itirazda bulundu. Tek sorun paraysa bunun Yunanistan'dan talep edilmesi daha mantıklıydı; ve ertesi gün toplantının gizliliğini her yerde açığa vurdu.” (s. 49)

“*Yll'i Shkjiiperise* (Arnavutluk Yıldızı) gazetesi Bükreş'te çıktı. (...) şiddetli Slav dostu, yazarları da Rusya eliliğiyle temas halinde.” (s. 51)

“Yaptığımız çok sayıda toplantıdan birinde, Murad Toptani onlara bir genel propaganda projesi sundu. İsyancı eteleri konusunda özel ihtiyat kaydı koydular. Bu çetelere elbette taraftardılar, ama o *şartla ki bunlar sadece Türk görevlilere saldıracak, Murad'ın önerdiği gibi Bulgarlara ve Yunanlara dokunmayacaktı*. Bu ihtiyat kaydıyla kabul ettiler, 150 ile 250 bin franklık bir meblağın devamı da karara bağlandı. Ama Murad Bey propaganda merkezinin yeri konusunu ele alıp da Dalmaçya ya da Bosna'nın kendisine en uygun gözüktüğünü onlara söylediğinde bir anda buz gibi sessizlik kapladı ortalığı. (...) Merkezin Katolik bir devlette olması kabul edilemezdi. (...) Projeden vazgeçildi.” (s. 55-56)

Militan Kadrolar

*Abidin Paşa*¹¹: İyi bir yurtsever ama ihtiyatlı

Alo Bey (Kore): Haydutların hamisi, onlara erzak ve kışın barınak sağlıyor, 'kârı' paylaşıyorlar. Hkmetin yerel özgürlüklere el uzatmamasını isteme anlamında yurtsever. Türk hükümeti nezdinde kendine önemli kişi ss vermek için (...) oğu zaman Slav dostu kişilik sunar.

¹¹ Dino.

Koschtenli Ahmet Baba: Bektaşî babası ve dört dörtlük bir yurtsever

Akif Bey: Derviş Beyin yeğeni; ılımlı, ölçülü bir yurtsever

Derviş Bey: Ateşli yurtsever, ancak zekası biraz kıt ve beceriksiz

Duci Nicolas: Mısırlı Arnavutların en yurtseveri.

Dodani Visarion: (Bükreş) Dürüst, yurtsever... *Shqipëria*'yı hem yurtseverlik duygusuyla hem de Romanyalı milletvekili-gazetecilerle ilişki içinde olmak maksadıyla çıkarıyor.

Demir Bey Pekini: Her şeye karşı ilgisiz

Davut, Tepelenli Bektaşî Şeyhi: Yurtseverlik duygusuna sahip

Datz Şakir Ağa: Debreli yurtsever; ülkeyi silahsızlandırmak üzere Sultan tarafından gönderilen Demir Paşaya karşı var gücüyle mücadele etti.

Duro Hercule: Üç kez milyoner, Rus-Bulgar partisi başkanı

Evangelî Pandeli: (Bükreş) Ateşli bir Yunan taraftarı, ama tek amacı Ortodoksluk olduğundan Rusya'yı da bir o kadar sevebilir.

Elbasan Ortodoks Piskoposu (Vissarion): 1897'de Rus görevliler gelene dek ateşli bir Arnavut'tu.

Ghecio: (Bükreş) Zengin, katkıda bulunmak zorunda kalmamak için millî nitelik taşıyan her türlü girişime karşı çıkıyor. Hem zaten uzlaşmaz bir Ortodoks.

Gostivari Yaşar Bey: Bir yurtsever, oğlu Kâmil daha da yurtsever

Hamdi Bey: En iyi Arnavut yurtseveri. Bükreşli Ortodoks yurtseverlerin ihbarı sonucu tutuklandı.

Halid Bey: Rütbesi kaymakam, Manastır'da ordunun eczacısı. Eşsiz bir yurtsever.

Hüsrev Bey: (Starove'de) Alo Bey'le aynı kökenden ve onun tarzında biri, ama onun kadar namussuz değil.

Hariton Thanas: Bükreş eşrafından; dürüst, inatçı ve biraz da saf

İbrahim Edhem: İstanbul'da Selanik Bankası'nda kâtip, yorulmamacasına propaganda yapıyor.

İlo Dimitri: Avukat, *Yll'i Shkqiperise* gazetesinin yazarı. Namussuz biri, Yunan gazetesi *Patris*'ten, Rus hükümetinden ve Odessa'ya yerleşmiş Arnavutlardan para alıyor.

Yunus Ağa: Üsküplü yurtsever, okuma yazması yok

Elbasanlı İsmail Paşa: En zengin üç beş Müslüman Arnavut'tan biri. Daha çok valiyle birlikte, ama milli harekete karşı değil.

Yusuf Ali Bey: Sofya'da, *İttifak*'ın yazarı, para canlısı. Şimdilik para Sultan'dan ve Bulgaristan'dan geliyor.

Kritza Mihail: Vlah-Arnavut, azgın bir Yunanistan taraftarı

Kolea Sotir: Selanik'te çalışıyor. İyi bir yurtsever, bilgili biri

Kyriazi: Manastır'da Protestan misyoneri. Ateşli yurtsever

Kardho Mandi: Duro'nun yeğeni, ateşli yurtsever

Kenushka Vani: Kardho Mandi'nin arkadaşı ve ortağı. Yurtsever (bu iki Arnavut Bükreş'teki en koyu Avusturya yanlıları arasında yer alıyor).

Karbunara Dude: (Berat) Yurtsever geçiniyor.

Kosturi: Dini ayırım gözetmeksizin Arnavut birliğini içtenlikle isteyen Korçeli Ortodoksların başı

Luarasi Cafer Bey: Gerçek yurtsever, ama biraz çekingen

Mole Dimitri: Ne Yunan dostu ne de Slav dostu olan ender Ortodokslardan biri.

Midhat: Abdül Bey'in oğlu. Bâbiâli'de kâtip. Faal ve zeki bir yurtsever. Avusturya etkisinde.

Mehdi Bey Fraşeri: Cezayiri Bahri Sefid (Ege takımadaları) genel valisinin maiyetinde görev yapıyor; 50 bin Arnavut arasında propaganda yapmanın söz konusu olduğu Konstantinopol'deyken inanılmaz bir faaliyet yürüten son derece ateşli bir yurtsever.

Elbasanlı Mahmud Paşa: Yurtsever ama ölçülü

Delvinolu Mehmed Ali Paşa: Korçe valisi, bir dereceye kadar yurtsever. Korçe'ye geldiğinde şöyle dedi: "Dini nifaklar ve çatışmalar istemiyorum. Hepiniz Arnavut'sunuz."

Naim Bey: Abdül Beyin kardeşi; sansür kurulu başkanı, ateşli yurtsever. Bükreş'te yayımlanan Arnavutça kitapların çoğunun yazarı. Avusturya hakkında her zaman güzel sözler sarf etmiştir.

Naum Kristaki: Yunan-Slav partisi tarafından ardı arkası kesilmeyen entrikalarla tedirgin edilmeseydi, propaganda için her yıl birkaç bin frank harcamaya çok yatkın olabilirdi.

Naco Nicolas: Ateşli yurtsever. Okulu için Romanya hükümetinden maddi destek alıyor. Avusturya taraftarı.

Nasuh Efendi: Manastır'da eski sorgu yargıcı. Ateşli ve etkili bir yurtsever.

Orhan Bey: En ciddi yurtseverlerden biri. Arnavut okulunu var gücüyle desteklemiştir.

Pema Gavril: Bükreş'teki Yunan dostu partinin başkanı.

*Recep Paşa*¹²: Müşir. Bundan yedi yıl önce Sultandan görüşme talebinde bulundu ve Arnavutluk için bir şeyler yapmasını istihdam etti. Sultan ertesi gün kendisine bir cevap verileceğini vaat etti, iki gün sonra da Recep Paşa 6. Kolordu komutanı olarak Bağdat'a sürüldü.

Rıza Bey: Şura-yı Devlet üyesi. Yurtsever, ancak konumunu tehlikeye atacak kadar değil.

*Sami Bey*¹³: Şura-yı Devlet üyesi, Naim'in kardeşi ama onun kadar yurtsever değil. Bir Arnavut dilbilgisi kitabı yayımladı.

Şevket Bey: Üsküp Türk okulunun müdürü. Ateşli, gerçek bir yurtsever ama çekingen.

Spiro Dina: Mısır'da tüccar, yurtsever geçiniyor. Oysa bir Arnavut'un milli okullar için miras bıraktığı 17 bin frankı Vreto'yla birlikte yedi.

Şahin Bey: Manastır vilayetine bağlı bir kazanın kaymakamı

Shirokka Filipp: Ateşli ve bilgili bir yurtsever. Sahip olduğumuz en iyi Arnavut yazar.

Sarac İsmail Bey: Debrelili en ünlü yurtseverlerden biri

¹² Trablusgarb valisi olan Recep Paşa İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Harbiye Nazırı olarak atandı.

¹³ Şemseddin Sami.

Salih Bey: Doktor Temo'dan bir alfabe yayımlamamızı talep etti.

Selim Bey: (Delvinolu). Mehmed Ali Paşa'nın birinci dereceden yeğeni. Yurt-severliği yok ama "hemşehrilik anlayışı" var. Çok etkili.

Spiro Klose Solhak: Schapt'ın 1896'da Avusturya ve Rusya elçiliklerine birer dilekçe vermek üzere İstanbul'a gönderdiği temsilci. Yurtsever ve üstelik be-cerikli bir adam.

Toptani Murad Bey: Ateşli yurtsever, oldukça zeki ancak takip fikri yok. Auletta Markisi ile birlikte hayalî bir tahta geçmeye namzet gördüğümüz iki kişiden biri. Naim Bey'in damadı. Slavlardan öğreniyor, Avusturya etkisine çok sıcak bakıyor.

Toptani Refik Bey: Murad Bey'in kardeşi; onun kadar iyi bir yurtsever, ondan daha uyanık

Toma Abrami: Ateşli bir yurtsever ve vasat bir yazar

Tarpo Kardeşler: Bükreşli üç kardeş

*Dr. Temo*¹⁴: Eşsiz bir yurtsever, eski bir binbaşı, Jön Türk olmakla suçlandı-ğından Konstantinopol'ü gizlice terk etti. Halen faal olarak Arnavut propa-gandasıyla meşgul.

Tziko: Yüzyıl başında İtalya'ya göç etti. Yine de iyi bir yurtsever.

*Vlora Ferid Bey*¹⁵: Yalan ihbarlar vasıtasıyla aldığı intikamlarla ünlü. Birçok durumda milli harekete karşı durmuştur. Halen Konya valisi.

Vlora Süreyya Bey: Şura-yı Devlet üyesi, çok değerli, çok şerefli bir insan ve yurtseverliği de eksik değil.

Vlora Cemil Bey: En ateşli, en zeki genç yurtseverlerden biri

Vrioni: Genel olarak bu ailenin tüm fertleri yurtseverdir. Özellikle de İslam Bey, küçük bir sözlük hazırlayan Salih Bey ve onun oğlu Nüzhet.

Vreto: İlkın Konstantinopol Arnavutları tarafından "Drita"yı kurmak üzere Bükreş'e gönderildi. Oldukça kötü iki üç kitap yazdı. Arnavut dili aleyhinde propaganda yapmak ve sadece Yunan diliyle Slav dillerinin bir değer taşıdığı fikrini yaymak için Yunan-Slav partisinden düzenli olarak bir miktar para

¹⁴ İstanbul Tıp Mektebi'nde İttihat ve Terakki'nin kurucularından.

¹⁵ 1903- 1908 arası Abdülhamit'in sadrazamı olan Avlonyalı Ferid Paşa.

alıyor.

Zogol Cemal Paşa: Baruthanelerin bulunduğu Nat'ta vali muavini. İyi bir yurtsever, ancak okulların gerekliliğini kavramıyor.

Zogol Celal Bey: Cemal Paşa'nın kardeşi. Aynı şekilde yurtsever. Onun Arnavutları çok etkili.